

سازمانهای غیردولتی در نگاه تطبیقی^۱

مریم صادقی

مدرس و پژوهشگر

چکیده

سازمانهای غیردولتی، سازمانها و نهادهایی هستند که در راستای اهداف صحیح به فعالیتهای علمی، اخلاقی، اقتصادی، اجتماعی در جوامع می‌پردازند. بر این اساس، گسترش سازمانهای غیردولتی در کنار اقتصاد، بازار آزاد، خصوصی‌سازی، دموکراسی و اطلاع‌رسانی از جمله ابزارهای غیردولتی هستند که جایگاهی مهم نزد مردم دارند و از سوی دیگر می‌توانند به برخی نیازها و دغدغه‌های جوامع که دولت‌ها توانایی یا انگیزه پرداختن به آنها را ندارند، پاسخ گویند، و علاوه بر این واسطه میان خواست و اراده عمومی جامعه و حاکمیت باشند. در کشور ما، مانند بسیاری از کشورهای دیگر وجود تشکلهای، انجمن‌ها و گروه‌هایی که با ماهیتی غیرانتفاعی فعالیت می‌کنند، سابقه‌ای دراز دارد.

وجود صندوقهای قرض‌الحسنه، بنیادهای خیریه، هیأت‌های مذهبی، موقوفات خاص و عام از مصادیق بارز این تشکلهای هستند. نویسنده در این مقاله سعی بر آن دارد که سازمانهای غیردولتی را مورد ارزیابی قرار داده، اندیشه اسلامی را در این زمینه ارزیابی نماید و راهکارهایی را هر چند مختصر در این زمینه پیشنهاد نماید که با به کارگیری آنها امنیت سیاسی و اقتصادی کشور به طریق اولی حفظ می‌گردد.

واژگان کلیدی

سازمانهای غیردولتی، حیات اقتصادی، مشارکت زنان، اندیشه اسلامی

تعریف سازمان‌های غیردولتی^۱

سازمان غیردولتی به گروهی مستقل، غیردولتی، غیر انتفاعی و داوطلبانه از مردم گفته می‌شود که با اهداف مشخص و آشکار پیرامون یک نیاز اجتماعی مشترک گرد آمده‌اند.

ویژگی‌های سازمان‌های غیردولتی

۱- سازمان‌های غیردولتی غیر سیاسی هستند. و از آن جا که بطور مستقیم به فعالیت‌های سیاسی نمی‌پردازند، می‌توانند آزادانه‌تر به فعالیت خود ادامه دهند.

۲- به علت عدم وابستگی به دولت، جزر و مدهای ناشی از تغییر دولت‌ها و مسؤلیت‌ها، برنامه‌های آنها را تحت‌الشعاع قرار نمی‌دهد و می‌توانند برای خود، سیاست‌ها و برنامه‌های دراز مدت تدوین کنند.

۳- به علت محدودیت بودجه و امکانات می‌توانند افراد کم‌تر و کارآمدتر را جذب کنند.

۴- غیر انتفاعی و داوطلبانه عضو می‌پذیرند.

۵- کم‌تر ملاحظه کاری دارند (مثلاً در عملکرد داخلی در برابر قوه قضائیه، رهبران نظام، مراجع مذهبی و نخبگان، در عملکرد بین‌المللی مثلاً در برابر سازمان ملل و اتحادیه اروپایی).

۶- به علت کوچک بودن، امکان تکثیرپذیری بیشتری دارند، مثلاً با پنج نفر می‌توان یک سازمان غیردولتی تأسیس کرد و پس از جذب تعداد بیشتری از افراد،

۱- در شماره قبل، مقاله‌ای با عنوان «سازمان‌های غیردولتی و کمک‌های مالی» ارائه گردید که محور آن نوع ارتباط این سازمان‌ها با مراکز بین‌المللی و نیز شیوه دریافت کمک‌های مالی از سوی اینان بود. از طرفی جایگاه این ارتباط از منظر اندیشه دینی با توجه به اصل استقلال دینی و ملی و از سویی کاربرد قواعدی چون «نقی سبیل» روشن گردید. در این مقاله محقق دیگری، ابتدا به اهداف و فعالیت‌های این سازمان‌ها و سپس به بررسی جایگاه ماهوی آن از منظر دینی و غیردینی پرداخته است و به صورت اخص مصادیقی از این گونه نهادها را در فقه و حقوق اسلامی مورد ارزیابی قرار داده است و به مواردی چون وقف، قرض الحسنه، خیریه‌های مردمی پرداخته و به تفاوت‌های ماهوی میان جایگاه این سازمان‌ها در اندیشه دینی و برون دینی پرداخته است.

از دل این تشکیلات چند سازمان غیردولتی دیگر تأسیس نمود.

۷- این سازمان‌ها به علت خود جوش بودن می‌توانند افراد هم سلیقه را گرد هم جمع کنند. بنابراین انسجام تشکیلاتی در این مجموعه‌ها بیشتر و توان عملکرد آنها بالاتر از مجموعه‌های دولتی است.

۸- در صورتی که شبکه ارتباطی میان این سازمان‌ها تشکیل شود، به مثابه یک گروه عظیم و گاه قدرتمندتر از احزاب سیاسی در معادلات فرهنگی، اجتماعی و سیاسی وارد می‌شوند.

اهداف سازمانهای غیردولتی

۱- در تبیین و تبلیغ مفاهیم دینی و ایجاد جریان‌های علمی و فرهنگی می‌توانند فعال باشند.

۲- با انتخاب موضوعات جزئی و با محدود کردن موضوع فعالیت خود، می‌توانند سطح کارشناسی خود را در همان موضوع، سرعت بخشند و به نهادهای حکومتی و سیاست‌گذاران، طراحان و مجریان سطوح مختلف، مشاوره کارشناسی دهند.

۳- با ایجاد جریان‌های فرهنگی و اجتماعی و تکثیر آن، می‌توانند زمینه‌های لازم را برای تحقق اهداف و برنامه‌های نظام اسلامی فراهم و مطالبات عمومی را هدایت کنند و آن گاه که نهادهای دولتی در اجرای وظیفه خود، سهل‌انگاری یا بر خلاف اهداف نظام اسلامی رفتار می‌کنند، با آگاه‌سازی مخاطبان و ارائه تحلیل روزآمد، فشار مطالبات اقشار گوناگون را متوجه نهادهای دولتی سازند.

۴- می‌توانند بازوی نظارتی نظام اسلامی باشند و به ویژه بر عملکرد نهادهای دولتی نظارت کنند.

۵- این نهادها از بهترین حلقه‌های اتصال میان مردم و مسئولان هستند و به نظر می‌رسد که تکیه به گروه‌هایی که بدون انگیزه‌های قدرت‌طلبانه، نقش حلقه اتصال را ایفا کنند، از اتکا بر احزاب سیاسی که در کنار نظام اسلامی، کانون‌های قدرت سیاسی تأسیس می‌کنند، کارآمدتر باشد.

۶- سازمانهای غیردولتی می‌توانند در حفظ هویت بومی و ملی و ایجاد جریان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی با محوریت دین فعالیت کنند.

۷- گزارش‌های لازم را به نهادهای بین‌المللی ارائه می‌دهند. نهادهای وابسته به سازمان ملل، افزون بر آنکه هر چند سال یک بار گزارشی از آخرین اصلاحات در حوزه‌های مختلف، از جمله درباره زنان، از دولت‌ها دریافت می‌کنند، از سازمان‌های غیردولتی هم می‌خواهند که گزارشی مستقل از روند پیشرفت وضعیت زنان ارائه کنند. با مقایسه این گزارش‌ها با یکدیگر، صحت و سقم اظهارات دولت‌ها روشن می‌شود. همچنین گزارش سازمان‌های غیردولتی می‌تواند حاوی اطلاعاتی باشد که زمینه اقدام سازمان ملل، علیه آن دولت را فراهم آورد. اعمال فشار بازرسان سازمان ملل درباره حقوق بشر، حقوق زنان و حقوق اقلیت‌ها بیشتر مبتنی بر گزارش غیردولتی‌ها است (رضایی قلعه تکی، ۱۳۸۳، ش ۵، ص ۱۵).

۸- در اجرای پروژه‌های دولتی مؤثر واقع می‌شوند، در کشورهایی چون ایران که نهادهای دولتی در پی‌گیری منویات خود ملاحظاتی مانند رهبران نظام، روحانیت، مرجعیت و شورای نگهبان دارند می‌توان برخی برنامه‌های مورد نظر را به کمک گروه‌های غیردولتی اجرا کرد. مثلاً نهادهای دولتی در پی‌گیری علنی موضوع الحاق ایران به «کنوانسیون محو کلیه اشکال تبعیض علیه زنان» با توجه به مخالفت صریح مراجع تقلید ملاحظاتی داشتند و از برخی سازمان‌های غیردولتی به منظور فعالیت در این زمینه حمایت می‌کردند (مرکز مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۳، ش ۶، ص ۴).

موضوع فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی

فعالیت سازمان‌های غیردولتی رابطه مستقیم با نیازهای عمومی جامعه دارد. این سازمان‌ها مخصوص زنان نیست، بلکه یکی از دغدغه‌های آنها حل مشکلات زنان و حمایت از آنها می‌باشد.

موضوع فعالیت‌های سازمان‌های غیردولتی به چهار دسته تقسیم می‌شود:

۱- فعالیت‌های فرهنگی؛ ۲- فعالیت‌های اجتماعی؛ ۳- فعالیت‌های خیریه‌ای؛
۴- فعالیت‌های تخصصی صنفی.

آمارها نشان می‌دهد که از سال ۱۳۷۶ - ۱۳۷۹ سازمان‌های غیردولتی زنان با موضوع فعالیت فرهنگی، اجتماعی ۲/۸ برابر، با موضوع فعالیت خیریه‌ای ۲/۴ برابر، و با موضوع تخصصی و صنفی ۳ برابر رشد را نشان می‌دهد (کمالی، ۱۳۸۳، ص ۴-۵).

این در حالی است که رشد سازمان‌های غیردولتی در زمینه فرهنگی و اجتماعی در سال ۱۳۸۰ دو برابر رشد این سازمان‌ها در زمینه خیریه‌ای بوده است و ۱۴۰ سازمان غیردولتی ایجاد شده و در سال ۱۳۸۱ نیز ۹۰ سازمان در زمینه فرهنگی اجتماعی و ۲۳ سازمان در فعالیت‌های خیریه‌ای مشارکت داشته‌اند. در حالی که در کشورهای توسعه یافته عمده سازمان‌های غیردولتی در زمینه‌های خیریه‌ای و مددکاری اجتماعی فعالیت دارند. در جامعه ما با وجود مشکلات فراوان اقتصادی، سازمان‌های غیردولتی با زمینه فعالیت فرهنگی و اجتماعی در حال گسترش هستند و عمده‌ترین موضوعات حقوق بشر، حقوق کودکان، حقوق زنان و جوانان و محیط زیست است که سیاست‌ها و اهداف و برنامه‌های سازمان‌های غیردولتی در این زمینه‌ها از مجموع سیاست، اهداف و برنامه‌های سازمان ملل و یونسکو فراتر نمی‌رود.

چه عواملی (یا نهادی) سازمان‌های غیردولتی را حمایت می‌کند؟

از ویژگی‌های بارز یک سازمان غیردولتی مستقل، غیر انتفاعی و خودجوش بودن است. در کشور ما نیز دغدغه جدی از سوی برخی دستگاه‌های عمدتاً وابسته به دولت در تأسیس و گسترش سازمان‌های غیردولتی وجود دارد؛ البته می‌توان نوعی جهت‌گیری خاص را در موضوعات و همچنین گروه‌هایی که از این حمایت‌ها برخوردار می‌شوند، ملاحظه کرد.

دو عامل باعث تقویت و ایجاد سازمان‌های غیردولتی شده است:

۱- وضع اقتصاد در ایران؛ ۲- ملاحظات سیاسی

۱- وضع اقتصاد در ایران؛ به دلیل تصدی‌گری دولت در بخش اقتصاد و اتکای حیات اقتصادی کشور به نفت، زمینه‌های برخوردارای افراد و گروه‌هایی خاص از امتیازات ویژه اقتصادی و رانت‌های دولتی وجود دارد. اگر چه دغدغه‌ای عمومی در بدنه حاکمیت به وجود آمده است که به تدریج از تصدی‌گری دولت در اقتصاد کاسته شود و بخش خصوصی رونق بگیرد، اما این سیاست عملاً باعث تشدید رانت‌خواری و سوء استفاده‌های مالی شده است، در کنار برخی دستگاه‌های دولتی، بعضی شرکت‌های خصوصی و نیمه خصوصی با امتیازات انحصاری ایجاد شده‌اند که ضررهای اقتصادی را به بودجه عمومی تحمیل و سود آن را به حساب‌های خصوصی واریز می‌کنند. یکی از قالب‌هایی که برای این امر مورد استفاده قرار می‌گیرد قالب سازمان‌های غیردولتی است. الزام برخی نهادهای دولتی به عقد قرارداد با سازمان‌های غیردولتی در کنار استقبال جوانان جویای اشتغال از تأسیس سازمان‌های غیردولتی با اهداف انتفاعی و اقتصادی این گمانه را تقویت می‌کند که برخی سازمان‌های غیردولتی نه تنها دولتی هستند، بلکه انتفاعی و سودآور نیز هستند.

۲- ملاحظات سیاسی؛ در برخی کشورها به دلیل برخی ملاحظات سیاسی و وجود دستگاه‌های نظارتی و افکار عمومی امکان اظهارنظرهای تند و افراطی و همچنین فعالیت‌های رادیکال و برانداز مستلزم هزینه‌های بالایی است که پرداختن به آنها را برای صاحبان چنین اندیشه‌هایی عملاً غیرممکن می‌سازد.

سازمان‌های غیردولتی با برچسب مردمی بودن بالاترین پتانسیل را برای این گونه اظهار نظرها و انجام این قبیل فعالیت‌ها دارا هستند. این سازمان‌ها از یک سو از نظارت و تعهد کمتری برخوردار هستند و از سوی دیگر علی‌القاعده باید بیانگر دغدغه‌های عموم جامعه در خصوص مسائل عام اجتماعی باشند؛ به این ترتیب سازمان‌های غیردولتی در عمل نقش احزاب سیاسی تندرو و گاه برانداز را بازی می‌کنند (مطبع، ۱۳۶۰، ص ۱۰).

موضوع حمایت دولت از سازمان‌های غیردولتی، در ماده ۱۵۸ برنامه سوم

توسعه جای داده شد و از سالیان گذشته، بودجه‌هایی برای حمایت از این سازمان‌ها اختصاص داده می‌شود. این کمک‌ها در قالب کمک هزینه تأسیس سازمان‌های غیردولتی، هزینه برگزاری سمینار، توزیع سخت افزار و کمک به طرح‌های تحقیقی انجام می‌شود. همچنین دوره‌های آموزشی را با موضوع توانمندسازی سازمان‌های غیردولتی، برگزار می‌کنند. هم اکنون بیش از سی و هفت هزار سازمان غیردولتی در ایران ثبت شده است.

دو هزار مورد از سازمان ملی جوانان، هزار و هفتصد مورد از مرکز آموزش عالی و صدها مورد نیز از مرکز امور مشارکت زنان مجوز گرفته‌اند. و بسیاری از سازمان‌های غیردولتی نیز مجوز ندارند. تعداد سازمان‌های غیردولتی به اندازه‌ای است که برخی دهه گذشته را دوران تأسیس سازمان‌های غیردولتی و آینده را مرحله تحکیم و نهادینه‌سازی این سازمان‌ها دانسته‌اند (رزاقی، ۱۳۸۳، ص ۱۰).

رئیس مرکز امور مشارکت زنان، رشد سازمان‌های غیردولتی زنان را در سالهای گذشته ۳۱۸٪ اعلام کرده است (معماریان، ۱۳۸۲، ش ۱۴ - ۱۵، ص ۲۰).

زمینه‌های شکل‌گیری سازمان‌های غیردولتی زنان در ایران

برخی انجمن‌های علنی یا نیمه سری زنان پس از انقلاب مشروطیت، از جمله انجمن مخدرات وطن، انجمن خواتین و کانون بانوان را سرآغاز تشکیل سازمان‌های غیردولتی با مختصات مدرن می‌دانند. این انجمن‌ها در زمان سلطنت پهلوی دوم در قالب سازمان‌های طرفدار رژیم سلطنتی یا گروه‌های چپ به فعالیت خود ادامه دادند و پس از انقلاب نیز چندین سازمان غیردولتی شکل گرفت که چندان فعالیتی در موضوع زنان نداشت. تشکیل گروه‌های زنانه ایرانی در خارج از کشور مربوط به دهه شصت می‌شود؛ در آن زمان مخالفان مقیم خارج همراه با تحلیل‌گران غربی، به این نتیجه رسیدند که مبارزه با نظام اسلامی تنها از راه‌های فرهنگی و دراز مدت امکان‌پذیر است. بدین ترتیب موجی از گرایش‌های زنانه که تجربه مایوس‌کننده مبارزه سیاسی با نظام اسلام را چه در قالب گروه‌های چپ و

چه در گروه‌های سلطنت طلب، در پرونده خود داشتند، به سمت مطالعات زنان رفتند. هم اکنون ده‌ها زن ایرانی در رشته مطالعات زنان با درجه دکترا و فوق دکترا در دانشگاه‌ها مشغول تدریس‌اند و یا از نظریه‌پردازان فمینیسم اسلامی، همکاران نهادهای بین‌المللی در موضوع حقوق زنان یا نویسندگان فعال به حساب می‌آیند (پایدار، ۱۳۸۲، ص ۱۸-۲۳).

«در داخل کشور این حرکت با اندکی تأخیر و توسط نیروهای سکولار آغاز شد. فرصت چند ساله دوری از قدرت پس از انتخابات مجلس چهارم به گروهی از سیاستمداران یا مسؤولان دولتی چپ‌گرا فرصت داد تا با استفاده از بورس‌های تحصیلی دولتی به دانشگاه‌های خارج بروند و ادامه تحصیل بدهند و یا اینکه در نهادهای تحقیقاتی مشغول به کار شوند... در همان سالها گروه‌های مختلفی از زنان سکولار نیز با تشکیل گروه‌های مطالعاتی و جلساتی منظم درون خانه‌ها، مسائل زنان را از دید تئوری فمینیستی تحلیل می‌کردند. این گروه‌های مطالعاتی، متون فمینیستی ترجمه شده یا به زبان‌های اصلی را می‌خواندند و در جلسات خود پیرامون آنها بحث می‌کردند. بخشی از این گروه‌ها بعدها توانستند با راه انداختن مؤسسات انتشاراتی، قسمتی از مباحث تئوریک فمینیستی را در قالب کتاب منتشر کنند و پس از باز شدن نسبی فضای اجتماعی-سیاسی، گروه پر تعدادتری از آنها کار در سازمان‌های غیردولتی را آغاز کردند یا در سازمان‌های کودکان و محیط زیست که از قبل در آنها فعالیت می‌کردند، کار درباره مسائل جنسیتی را پر رنگ‌تر کردند. این گروه پشتوانه تئوریک محکم‌تری نسبت به زنان اصلاح‌طلب داشت و چون از دوران رکود و نداشتن فعالیت اجتماعی برای خواندن و فراگیری تئوریک استفاده کرده بودند، به نظر می‌رسید می‌توانند عمل اجتماعی حساب شده‌تر و مؤثرتری نسبت به دیگران داشته باشند. در عمل، در بسیاری از مقاطع و رویدادها، این گروه توانستند نقش رهبری یا کلیدی را بازی کنند» (معماریان، ۱۳۸۲، ش ۱۴-۱۵، ص ۲۴).

گروه‌های مذهبی تجددگرا که هم اکنون با عنوان فمینیست‌های اسلامی شناخته

می‌شوند، با اندکی تأخیر و البته به شکل محدودتر به فعالیت پرداختند و سعی کردند با ترکیب دیدگاه‌های جدید تعدادی از روحانیان، تفسیری نو از متون وحیانی ارائه دهند و با انتقاد از قوانین داخلی، به ترویج مفاد معاهدات بین‌المللی بپردازند.

حمایت‌های خارجی از سازمان‌های غیردولتی داخلی

برخی از سازمان‌های غیردولتی، این امکان را دارند که با حمایت‌های مالی و اعتباری سازمان ملل و بنیادهای بین‌المللی به عنوان نماینده زن ایرانی در کنفرانس‌های منطقه‌ای و جهانی شرکت کنند. سمینارها و نشست‌ها را با این حمایت‌ها برگزار کنند و مهم‌تر از آن با عهده‌دار شدن برخی فعالیت‌ها (از سوی نهادهای بین‌المللی) اعتبار و موفقیت به دست آورند.

چندی پیش، شش نفر از نمایندگان سازمان‌های غیردولتی دارای گرایش فمینیستی با حمایت همین نهادها، در اجلاس تایلند شرکت کردند و به انتقاد از قوانین جمهوری اسلامی پرداختند. مشاور یونسکو در امور سازمان‌های غیردولتی در این باره می‌گوید «یونسکو بیش از اینکه اهرم مادی داشته باشد که البته دارد، به سازمان‌های غیردولتی اعتبار می‌دهد. مثلاً از سازمان‌های غیردولتی در همایش دعوت می‌کند و می‌گوید «شما این کارها را انجام دهید و از درگیر کردن کار با سازمان‌های غیردولتی گام بزرگ و مؤثری در راستای اهداف خود برمی‌دارد» (مرکز مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۳، ش ۶، ص ۳۹).

تاریخچه سازمان‌های غیردولتی در اقوام و ملل دینی و غیردینی

ادیان آسمانی و پیامبران الهی به ویژه پیامبر اسلام (ﷺ) به انجام دادن کارهای نیک و احسان و انفاق و دستگیری از مساکین و مستضعفان سفارش بسیار کرده‌اند. دین مقدس اسلام بعد از امور اعتقادی و ایمانی و اعمال عبادی به انفاق و احسان و تعاون و صدقات و امور خیریه اهمیت خاصی داده است و نیکوترین

نشانه بر صدق ایمان را صدقه جاریه دانسته است.

اسلام از طریق وقف، نذر، هبه، قرض‌الحسنه، وصیت و واگذاری، منابع به نفع مستضعفان و عموم افراد جامعه با نفوذ معنوی خود خواسته است در تعمیم و تعدیل ثروت جامعه گامهایی مؤثر بر دارد و برای مبارزه با تجمل‌پرستیها و اسراف و تبذیر و انحصارطلبی به بالا بردن نیروی ایمان و انسان دوستی اهمیت دهد. در سیستم قانونگذاری اسلام، قرض‌الحسنه نیز اولین گزینش خدا باوری است و رضای خدا به مردم خدمت کردن است. نویسنده در این مقاله سعی دارد جنبه‌های وقف و قرض‌الحسنه را که نمونه سازمانهای غیردولتی اسلامی است، بررسی نماید.

وقف کردن از کارهای پسندیده و نیکویی است که از دیرباز و حتی پیش از ظهور اسلام در جوامع بشری و عرف عقلاً متداول بوده و نمونه‌های بسیاری از آن را در کتب تاریخی، جامعه‌شناسی و ... می‌توان مطالعه کرد. آنچه از مطالعه این مسأله اجتماعی در زمانهای دور و نزدیک به دست می‌آید، این است که این سیره حسنه همه جا به خاطر انگیزه دینی نبوده؛ بلکه در مواردی انگیزه‌های دیگری را هم می‌توان دید که مردم را به سوی وقف کردن بر می‌انگیخته است.

سنت وقف ویژه کشورهای اسلامی و شرقی نیست؛ در کشورهای غربی و حتی در نقاط دور افتاده جزایر استرالیا و آفریقا و در میان سرخ‌پوستان آمریکای جنوبی این سنت وجود داشته است؛ این اقوام برای معابد، پرستشگاه‌ها، کلیساها، صومعه‌ها و دیرهایشان موقوفه‌هایی اختصاص می‌داده‌اند، به ویژه در عهد باستان در یونان، چین، هند، ژاپن، روم، بابل و فلسطین قبل از اسلام نیز موقوفاتی وجود داشته است (سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۴۱). فقهای بزرگ ما نیز در آثار خود درباره وقف کردن پیشنهادی سخن گفته‌اند. مثلاً صاحب جواهر می‌گوید: زرتشتیان بر آتشکده‌های خود وقف می‌کنند (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۲۸، ص ۳۱). و جای دیگر می‌گوید: اگر یهود و نصاری بر کلیسا وقف کنند یا برای

تورات و انجیل، جایز است؛ بی‌آنکه فقهی در آن اختلاف داشته باشد (نجفی، ۱۹۸۱م، ج ۲۸، ص ۳۶).

ملل قدیم اقوام آریایی، خاصه نژاد ایرانی که از زمانهای بسیار قدیم به پیروی از آیین و کیش خود به کارهای نیک و آبادانی و دستگیری از درماندگان و بینوایان توجه بسیار داشتند، به یقین دارای موقوفات و نذورات بسیاری برای نگهداری معابد و آتشکده‌های خود بوده‌اند که پاره‌ای از آنها در بعضی از شهرستانهای ایران مثل یزد و کرمان در نزد زرتشتیان باقی و دایر است. از روی قراین می‌توان حدس زد که آتشکده معروف آذرگشسب در بلخ موقوفات و نذورات بسیار داشته است (شهابی، بی‌تا، ج ۱، ص ۲). مردم مصر در قدیم با فکر وقف اجمالاً آشنا بودند. املاکی بر خدایان، معبدها و مقبره‌ها اختصاص می‌یافت تا درآمد آنها به مصرف تعمیرات، نوسازی، اقامه مراسم و خرج کاهنان (رهبران دینی) و خادمان برسد و این گام به قصد تقرب به خدایان برداشته می‌شد (همو، ص ۳۹). رومیان با نظام مؤسسات کنیسه و مؤسسات خیریه آشنا بودند؛ این مؤسسات به اداره فقیران و ناتوانان می‌پرداخت. و اموالی به این مؤسسات اختصاص می‌یافت تا به مصرف فقرا و ناتوانان برسد (همو، ص ۳۹).

سازمانهای غیردولتی بعد از اسلام

از آغاز پیدایش دین مقدس اسلام کارهای خیر جمعی و از آن جمله قرض‌الحسنه و وقف جایگاهی رفیع داشت، همه پیشوایان بزرگوار ما در این راه خیر پیشگام بوده‌اند و در دریای بیکران علوم فقهی گوهرناب وقف مقامی رفیع دارد. از زمانی که استنباط علمی عمیق اسلامی از منابع چهارگانه کتاب، سنت، عقل و اجماع شروع و علم فقه به وجود آمده، بابی به وقف اختصاص یافته است. نخستین صدقه موقوفه در اسلام زمینهای مخیریق است. مخیریق آنها را با وصیت در اختیار پیامبر (ﷺ) گذاشت و پیامبر (ﷺ) آنها را وقف کرد (واقعه ۴۰۵ هـ ج ۱، ص ۲۶۲). مخیریق مردی یهودی بود که در جنگ احد مسلمان شد و در جنگ نیز شرکت کرد. وی در آن جنگ به شهادت رسید. بنابراین املاک وی از همان

زمان به پیامبر (ﷺ) تعلق گرفت. این زمینها از هفت قطعه باغ تشکیل شده بود که تا سال هفتم هجرت کارگران پیامبر (ﷺ) باغها را اداره می‌کردند. اما در همان سال آن حضرت باغها را وقف کردند و سنت حسنه اسلامی وقف را تشریح نمودند.

امیرالمؤمنین (علیه السلام) در مدت چندین سالی که از کارهای سیاسی کنار گذاشته شده بودند، قهراً در اجتماعات حضور کمتری داشتند و لذا در این مدت به امور کشاورزی، درختکاری، حفر قنوات و چشمه‌ها در اطراف مدینه مشغول شدند و بدین وسیله املاک و باغها و مزارع فراوانی درست کردند. حضرت باغها را در راه خدا به صورت زکات و صدقه واجب یا مستحب انفاق می‌کردند و در آخر عمر همه باغها و مزارع را وقف فرمودند؛ این باغها برای حجاج خانه خدا، فقرا و خویشاوندان وقف شدند (مجلسی، ۱۴۰۲ هـ، ج ۴۱، ص ۴۳).

از جمله موقوفات حضرت علی (علیه السلام) صد چشمه آب بود که حضرتش در ینبع حفر کرده و برای حاجیان خانه خدا وقف فرمودند. ابن‌شهر آشوب موقوفه‌های دیگری نیز از آن حضرت ذکر کرده است (مازندرانی، بی‌تا، ج ۲، ص ۱۲۳).

قیام و شهادت سرور آزادگان حسین بن علی (علیه السلام) علاوه بر آثار شگفت‌انگیزی که در فرهنگ قیام و شهادت به جای گذاشت، در وقف و ایقاف نیز ابعادی گسترده و تازه به وجود آورد و وقف به چشمه جوشان و پر نور شهادت و ولایت پیوند خورد.

شیفتگان ارزشهای والای انسانی و عاشقان راه خاندان عصمت و طهارت برای زنده نگهداشتن حماسه خونین کربلا که عده‌ای از دشمنان و بد خواهان در طول تاریخ قصد داشتند آن را به فراموشی بسپارند، در پدیده وقف موفق شدند این حماسه جاوید را تا قیامت همچنان تازه نگه دارند و با برپایی مجالس عزاداری، آمادگی خویش را برای حضور در صحنه‌های مبارزه با ستم‌کاران تاریخ حفظ کنند. از این زمان به بعد جلوه‌های متنوع وقف در همه زمینه‌ها به وجود آمد و از زمان خلافت عباسیان تشکیلاتی به نام «دیوان وقف» پدیدار شد. در زمان سلطان سنجر تصدی امور وقف به علما و دانشمندان اسلامی واگذار شد و او در تحقق

سازمان خیرات
سال دهم - زمستان ۸۴ - شماره ۳۰

نظر واقفان خیراندیش تأکید بسیار کرد. پس از حمله مغول و آرامش نسبی اوضاع مسأله وقف بار دیگر احیا شد و وزیر دانشمند خواجه رشید الدین فضل الله اماکن عام المنفعه‌ای از قبیل مسجد، مدرسه، رصدخانه و کتابخانه وقف کرد که هم اکنون وقف‌نامه آن تحت عنوان «وقف‌نامه ربع رشیدی» موجود است.

در زمان صفوی وقف، گسترش بسیاری یافت و حتی برای تصدی و نظم اوقاف تشکیلاتی شبیه به «وزارتخانه» به وجود آورد که به وسیله مستوفیان و صدور متولیان دقیقاً مورد رسیدگی و ممیزی قرار می‌گرفت.

در زمان افشاریان و قاجاریان وقف به صورت نیمه آشفته‌ای در آمد و بدان توجه نشد. بعد از قاجاریه بر اثر اقدامات روحانیت آگاه و مردم، بیشتر موقوفات احیا شده و با تأسیس «وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستطرفه» وقف صورتی مدون و قانونی به خود گرفت بعدها در سال ۱۳۱۲ شمسی قانون اوقاف و یک سال بعد نظامنامه آن تنظیم شد. اما در زمان قدرت ظاهری رضاخان و پسرش بتدریج وقف از صورت صحیح خارج گردید و آنها بسیاری از موقوفات را به نام املاک شخصی خود به ثبت رساندند و آنها را بر خلاف اصول فقهی به بهانه اصلاحات ارضی به فروش رساندند.

در زمان انقلاب شکوهمند اسلامی که به رهبری حضرت امام خمینی (قدس سره) به وقوع پیوست، وقف دوباره احیا شد (سازمان حج و اوقاف، ۱۳۷۲، ص ۱۶). درباره وقف آیات قرآنی فراوانی نازل گردیده است:

۱- «مثل آنان که مالشان را در راه خدا انفاق کنند مانند دانه‌ای است که از آن هفت خوشه برآید که در هر خوشه صد دانه باشد. خداوند برای هر کس که بخواهد، باز هم بر این مقدار بیفزاید»^۱ (بقره، ۲۶۱).

۲- «هرگز به خیر و خوبی کامل نمی‌رسید، مگر آنکه آنچه را دوست دارید، در راه خدا انفاق کنید»^۲ (آل عمران، ۹۲).

۱- «مثل الذين یفقون اموالهم فی سبیل الله کمثل حبه انبتت سبع سنابل فی کل سنبله مائه حبه و الله یضاعف لمن یشاء».

۲- «لن تنالوا البر حتی تنفقوا مما تحبون».

۳- «نیوکواری بدان نیست که روی به جانب مشرق و مغرب کنید. دارایی خود را در راه دوستی خدا به خویشان و یتیمان و فقیران و در راه ماندگان و سؤال‌کنندگان بدهید و هم در آزاد کردن بندگان صرف کنید» (بقره، ۱۷۷).

۴- «آنچه از کارهای خیر پیشاپیش برای خود می‌فرستید، نزد خدا بهتر از آن را می‌یابید و با اجری عظیم‌تر»^۲ (مزمّل، ۲۰).

در روایات نیز به امور خیر بسیار سفارش شده است:

۱- از حضرت علی (علیه السلام) روایت شده است «صدقه و حبس دو ذخیره هستند پس آنها را برای روزگار خود حفظ کنید»^۳ (نوری طبرسی، ۱۴۱۱ هـ ج ۲، ص ۵۱۱).

۲- از امام صادق (علیه السلام) روایت است که فرمود: انسان بعد از مرگش ثوابی نمی‌برد مگر از سه خصلت: اول صدقه‌ای که در زمان حیاتش جاری کرده باشد و بعد از مرگش همچنان در جریان باشد؛ دوم سنت نیکویی که بنا نهاده و پس از مرگش طبق آن عمل شود؛ سوم فرزند نیکویی که برایش دعا کند (حرعاملی، بی‌تا، ج ۱۳، ص ۲۹۲؛ صدوق، ۱۴۰۳ هـ ج ۱، ص ۱۵۱، حدیث ۱۸۴؛ طوسی، ۱۴۰۶ هـ ج ۹، ص ۲۳۲).

سازمانهای غیردولتی حتی قبل از اسلام هم بوده است اما تحت این عنوان نبوده از سازمانهای غیردولتی بارز، علاوه بر وقف می‌توان قرض‌الحسنه را نام برد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

رساله جامع علوم انسانی

انواع مالکیت

مالکیت بر دو نوع است: ۱- مالکیت خصوصی؛ ۲- مالکیت دولتی.

سال دهم - زمستان ۸۴ - شماره ۳۰ - فصلنامه علمی

۱- «لیس البران تولوا وجوهکم قبل المشرق و المغرب...» تا اینکه می‌گوید: «و لا آتی المال علی حبه نوعی الترمیمی و الیتامی و المساکین و این السبیل و السائلین و فی الرقاب».

۲- «و ما تقدموا لانفسکم من خیر تجنّبوا عندالله هو خیراً و اعظم اجراً».

۳- قال علی (علیه السلام): «الصدقه و الحسب ذخیرتان فدعوهما لیومهما».

۴- «... عن ابی عبد الله علیه السلام قال: لیس یتبع الرجل بعد موته من الاحر الا ثلاث خصال. صدقه اجراها فی حیاته ففی

۱- مالکیت خصوصی

عبارت است از وقف برای شخص یا اشخاص معین از قبیل اولاد و ذریه واقف. این نوع وقف اختصاص به افراد محصور دارد و باید برای موقوف‌علیه ملکیت داشته باشد؛ یعنی از بهره آن استفاده ببرد از قبیل وقف بر اولاد، علما و فقرا طبق آیه «لینس البران... وابن السبیل والسائلین وفی الرقاب» (بقره، ۱۷۷). و همچنین آیه زیر به صراحت در زمینه خدمات غیردولتی بیان گردیده است که به لحاظ مدیریت به شخص واگذار می‌شوند. «ان المسلمین و المسلمات و المؤمنین و المؤمنات...» (احزاب، ۳۵) این آیه ضمن آنکه خصوصیات مؤمنان (چه مرد، چه زن) را بیان می‌کند، اسباب نزول آیه را نیز چنین بیان می‌دارد که چون رسول خدا (ﷺ) از جنگ خیبر برگشت و در آن جنگ گنجینه‌های آل ابی الحقیق نصیب مسلمانان شد، و حضرت فرمود که بر طبق دستور خدای متعال بین همه مسلمانان تقسیم گردد (طباطبایی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۸۴).

۲- مالکیت دولتی

عبارت است از وقف بر جهتی عمومی و مصلحتی همگانی نظیر وقف کردن مسجد، پل، حمایت از زنان بی‌سرپرست و کاروانسرا. در این نوع وقف، مقصود نفع تمام مردم است نه گروه خاص یا نوع معین و مشخص (الموسوی الخمنی، ۱۳۹۰ هـ، ج ۲، ص ۱۲۳).

اگر کسی مالی را در راه خدا وقف نمود، این وقف منصرف است به هر چیزی که باعث نزدیکی به خدا شود. مقصود از سبیل الله طریق و راهی است که از آن به ثواب و پاداش حق تعالی می‌توان نایل شد و از آن طرف رضا و خشنودی حضرت حق تعالی را تحصیل نمود (نمنی، ۱۳۷۰، ج ۱، ص ۴۰۴). امور خیریه از همان آغاز صدور اسلام به عنوان عمل خیر و سنت نیکو و پسندیده در شمار صدقه جاریه باقیات الصالحات به حساب می‌آمد و پاداش و اجر فراوان اخروی و شهرت و نام نیک و جاودانگی یاد و خاطره واقف را به همراه داشت. قرض‌الحسنه، عملی بسیار پسندیده بود و به شدت مورد توجه عموم پیروان

اسلام قرار گرفت هر یک از پیروان اسلام که بر سرنوشت علمی فرهنگی، و معنوی جامعه اسلامی علاقه داشت، به اندازه استعداد و به قدر امکان خویش به این کار که از باقیات صالحات و سنتهای حسنه بود، اقدام می‌کرد، به این عمل نیز افتخار می‌نمود و به خاطر رضای الهی در راه حفظ آثار علما و رساندن آن به نسلهای آینده و کمک به پیشرفت جامعه اسلامی از هیچ تلاشی مضایقه نمی‌کرد. نویسنده بر آن است که قرض الحسنه را بعنوان مصداق بارز سازمانهای غیردولتی در اندیشه اسلامی ارزیابی نماید.

همان طور که می‌دانیم در قرض الحسنه، شخص بالفعل مقدار مال خود را داوطلبانه در اختیار دیگری قرار می‌دهد و فقط قصد خدمت دارد. در اندیشه دینی این عمل باید با قصد قربت صورت پذیرد که در این حال، خدمات این سازمان غیردولتی جنبه عبادی نیز پیدا می‌کند و قصد قربت یکی از شروط آن می‌گردد. این سیستم قانونگذاری هم به تأمین بودجه و هم اعتبار و هم قصد قربت نیاز دارد. اگر بنگریم، در می‌یابیم که اسلام باز در این مسأله جلوتر از دیگران است.

بررسی قرض الحسنه در آیات و روایات

قرض الحسنه در لغت: قرض^۱ در لغت به معنای وام، وام دادن (حسینی دشتی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۹۱) و جمع آن قروض است (جر، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۱۷۹). قرض در اصطلاح عبارت است از اینکه مال را به ضامن ملک دیگری نمایند به اینکه به عهده او باشد که خود آن مال یا مثل یا قیمت آن را بپردازد. به تملیک کننده «مقرض» یا وام دهنده، به قبول کننده ملک «مقترض» یا وام گیرنده و به وام خواه «مستقرض» گفته می‌شود (الموسوی الخمینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۲۵). همچنین به معنی وام دادن بشری به بشر دیگر است (حسینی دشتی، ۱۳۷۹، ج ۱، ص ۲۹۳).

۱- «کیست که خدا را وام (قرض الحسنه) دهد و خدا بر او به چندین برابر

سال هفتم زمستان ۸۴ - شماره ۲۰ - نای مسابقه

- بیفزاید. خداست که می‌گیرد و می‌دهد و همه به سوی او باز می‌گردید»^۱ (بقره، ۲۴۵).
- ۲- اگر برای خداوند قرضی نیکو بدهید، خداوند آن را برای شما چندین برابر می‌گرداند^۲ (تغابن، ۱۷).
- ۳- برای خداوند قرضی نیکو بدهید^۳ (مزمّل، ۲۰).
- ۴- همانا زنان و مردان که صدقه می‌دهند به خدا قرض نیکو دهند^۴ (حدید، ۱۸).

بررسی قرض‌الحسنه در روایات

از پیامبر اکرم (ﷺ) روایت است که فرمود «هر کسی به برادر مسلمان خود قرض دهد، در مقابل هر درهمی که به او قرض داده به وزن کوه احد از کوه‌های رضوی و طور سینا برای او حسنه است و اگر در مطالبه‌اش با او مدارا کند، به خاطر این مدارا مانند برق چهنده فروزان بدون حساب و عذاب از روی صراط می‌گذرد. و هر کسی برادر مسلماتش نزد او شکایتی برد و به او قرض ندهد خداوند عز و جل در روزی که نیکوکاران را جزا می‌دهد بهشت را بر او حرام می‌کند» (حر عاملی، بی‌تا، ج ۱۳، ص ۷۸).

در کتاب «امالی» روایتی نقل شده از رسول خدا (ﷺ) که فرمود «کسی که برادر مسلمان نیازمندش برای گرفتن وام از او درخواست کند و او با وجود توانایی به او وام ندهد، خداوند بوی بهشت را که از راه‌های دور به مشام می‌رسد، بر او حرام می‌کند» (بحرانی، ۱۳۲۳، ج ۲۰، ص ۱۰۷). عبدالرحمن بن ابی بکر روایت کرده که رسول خدا (ﷺ) فرمود «روز قیامت مؤمنی به صحرای محشر وارد می‌شود که صاحب وام او را دستگیر کرده و می‌گوید من از این مرد طلبکارم. پس خداوند می‌فرماید: من سزاوارتر از کسی هستم که دین بنده‌ام را پرداخت نماید» (الشهدی، بی‌تا، ج ۶، ص ۲۴۴). امام صادق (ﷺ) فرمود هیچ مسلمانی نیست که قرض دهد

۱- من ذا الذی یقرض الله قرضاً حسناً فیضاعفه له اضعافاً کثیره و الله یتبص و یربصط و الیه ترجعون.

۲- ان ترضوا الله قرضاً حسناً یضاعفه لکم.

۳- و اقرضوا الله قرضاً حسناً.

۴- ان المصدقین و المصدقات و اقرضوا الله قرضاً حسناً.

مسلمانی را به جهت رضای خدا، مگر آنکه برای او اجرش مانند صدقه حساب شود تا آن گاه که قرض قرض به او برگردد (بحرانی، ۱۳۶۲، ج ۲۰، ص ۱۰۶).

قرض الحسنه از نظر فقها

در قرض اجر بزرگ و ثواب بسیار است و آن بهتر از صدقه دادن است (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۹، ص ۴۷۰؛ محقق کرکی، بی تا، ج ۵، ص ۹).

قرض دادن، بهتر است از صدقه دادن به مثل آن (ابن الاثیر، بی تا، ج ۲، ص ۳۲). قرض دادن به مؤمن از مستحبات مؤکد است، مخصوصاً قرض دادن به صاحبان نیاز به خاطر خصوصیتی که دارد. همچنین روایتی هست از رسول اکرم (ﷺ) که فرمود «کسی که نیاز و حاجت برادر مسلمانش را برآورده کند، خداوند نیاز او را در دنیا برآورده می کند تا روز قیامت» (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۴۸۰؛ حسینی سیستانی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۲۸۲). علامه حلی فرموده است در قرض دادن ثواب بسیاری است که ناشی می شود از امداد کردن اصل احتیاج از روی رغبت و ثواب؛ باید اکتفا کرد به رد عوض نه زیاده از آن (محقق حلی، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۶۵).

قرض دادن مستحب است و دلیل مستحب بودن دین و قرض گرفتن، عموم ادله و عموم آیات و اخبار است (حلی، ۱۳۶۲، ج ۹، ص ۵۶).

در «تحریر الوسيله» با اشاره به قول پیامبر (ﷺ) می خوانیم «قرض دادن به مؤمن مخصوصاً برای صاحبان نیاز از مستحبات مؤکد می باشد، زیرا خصوصیتی در آن است که نیاز او برآورده و گرفتاریش برطرف می شود».

علامه حلی در «تبصره المتعلمین» قرض دادن را مستحب دانسته، ثواب آن را دو برابر صدقه می داند. همچنین امام صادق (ع) در خصوص ثواب صدقه می فرماید بر در بهشت نوشته شده است که ثواب صدقه ده برابر و ثواب وام دادن هجده برابر است. آن امام در معنی قول خدای عز و جل «لاخیر فی کثیر من نجواهم الا من امر بصدقه او معروف او اصلاح بین الناس» فرمود: معروف وام دادن است و نیز فرمود: مؤمنی نیست که به قصد کسب خشنودی خدای عزوجل به مؤمنی وام

بدهد. مگر آنکه اجر آن وام به حساب صدقه برای او محسوب می‌شود تا وقتی که مالش به او بازگردد. آن امام (علیه السلام) فرمود: وام مؤمن غنیمت و تعجیل خیر است. زیرا اگر وام گیرنده گشایش و امکان مالی بیابد، آن را باز پس می‌دهد و اگر بمیرد از بابت زکات وام‌دهنده به حساب می‌آید. فقها قرض دادن را در زمره عبادات آورده و حتی برتر از صدقه شمرده‌اند (طی، ۱۳۶۲، ج ۲، ص ۳).

قرض الحسنه در حقوق مدنی ایران

در «حقوق مدنی» دکتر کاتوزیان آمده قرض وسیله‌ای برای تعاون اجتماعی است، زیرا موجب می‌شود کسی که نیاز به مالی دارد، آن را از دیگران بگیرد و در فرصت مناسب مثل آنچه را به وام گرفته است، پس بدهد. صاحب مال و نیازمند به این دادوستد، رغبتی بیشتر از صدقه و عطیه دارند. صاحب مال می‌داند که به مثل آنچه وام داده می‌رسد و نیازمند نیز رفع حاجت می‌کند. بی‌آنکه در گرو ترحم و لطف دیگری باشد و منتی بر دوش کشد. به همین دلیل است که در اسلام قرض دادن را در زمره عبادات آورده و حتی برتر از صدقه شمرده‌اند (نجفی، ۱۹۸۱، ج ۲۵، ص ۲۸۵) و با حرام کردن ربا آن را از آلائشهای مادی و سودجویی دور ساخته‌اند (امامی، ۱۳۶۸، ج ۱، ص ۴۸۵).

نتیجه‌گیری

در ارتباط سازمانهای غیردولتی داخلی و همکاری آنها با سازمان ملل باید نکات زیر را مدنظر داشت:

۱- با سازمانهای غیردولتی راه نفوذ بیگانه نباید فراهم شود؛ زیرا از مهمترین اهداف و مقاصد حکومت اسلامی ایجاد استقلال و حفظ این استقلال در تمامی زمینه‌های فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، نظامی می‌باشد که با ایجاد امکانات در هر یک از این زمینه‌ها هر گونه سلطه کفار بر جامعه اسلامی را قطع خواهد کرد. فقهای بزرگ اسلام با استفاده از این قاعده می‌فرمایند: هر معامله و هر رابطه‌ای که موجب شود غیر مسلمان بر مسلمان تسلط یابد، باطل و حرام است. لذا

حکومت اسلامی باید بکوشد تا با فراهم آوردن قوای نظامی و تجهیزات کامل دفاعی چنان دشمن را به هراس اندازد که آنها هرگز جرأت تجاوز به حریم اسلام و مسلمین را به خود راه ندهند و با گسترش علم و فرهنگ اسلامی راه نفوذ تمامی فرهنگهای غیراسلامی را ببندد و با ایجاد عدالت اجتماعی و استقلال اقتصادی از سلطه اقتصادی بیگانگان جلوگیری نماید. مردم مسلمان و حکومت اسلامی باید از هر رابطه‌ای که به استقلال و عزت و سیادت آنها لطمه و صدمه می‌زند، دوری نمایند (الموسوی الخمینی، ۱۳۹۰ هـ، ج ۱، ص ۴۸۶).

۲- فعالیت سازمانهای غیردولتی نباید مخالفتی با عزت و افتخار مسلمین داشته باشد. طبق روایت شریف اعتلاء که می‌فرماید «*الاسلام یطو و لایطی علیه و الکفار بمنزله الموتی لایحییون و لایورثون*» اسلام بر سایر مکاتب و ملل برتری دارد و هیچ چیز بر آن برتری ندارد و کافران به منزله مرده‌ها هستند. نه حاجب هستند و نه ارث می‌برند (صدوق، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۳).

۳- موجب سلطه کافران نشود؛ طبق آیه صریح قرآن که می‌فرماید: «*لنریجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلاً*» (نساء، ۱۴۱).

۴- موجب توسعه فرهنگ خیرخواهی و از بین بردن فرهنگ از خودبیگانگی شود.

۵- سازمانهای غیردولتی فعلشان مجرمانه نیست بلکه برای اهداف خاصی فعالیت می‌کنند و کارشان گره‌گشایی است و در پی رفع نیازهای جامعه هستند.

۶- در فعالیتهای سازمانهای غیردولتی اصل نیت است که باید خالص باشد «*الأعمال بالنیات*».

۷- سازمانهای غیردولتی با اندیشه دینی و ملی کار می‌کنند و نباید زمینه را برای فرهنگ بیگانه فراهم کنند.

۸- بسیج کردن سازمانهای غیردولتی در مواقع بحرانی جامعه از قبیل زلزله و آتش‌سوزی از نکات مثبت این سازمانها است.

۹- لزوم نظارت بر عملکرد سازمانهای غیردولتی در راستای اهداف نظام اسلامی.

۱۰- تشویق سازمانهای غیردولتی برای ترویج فرهنگ اسلامی در حوزه بین‌الملل.

منابع و مأخذ

- ✓ القرآن الكريم
- ✓ ابن الاثير، مبارك بن محمد، *النهايه فى غريب الحديث و الاثر*، تحقيق: طاهر احمد الزاوى و محمود محمد الطناحى، بيروت، المكتبه العلميه، بى تا
- ✓ امامى، سيد حسن، *حقوق مدنى*، تهران، كتابفروشى اسلاميه، چاپ هشتم، ۱۳۶۸
- ✓ بحرانى، يوسف بن احمد، *الحدائق الناضره فى احكام العتره الطاهره*، قم، جماعه المدرسين، مؤسسه النشر الاسلامى، ۱۳۶۲
- ✓ پايدار، پروين، *«زنان و سازمان‌هاى غيردولتى تجربه سازمان‌هاى غيردولتى زنان»*، روزنامه ياس نو، تهران، ۱۳۸۲
- ✓ جر، خليل، *المعجم العربى الحديث*، ترجمه: حميد طبيبيان، تهران، اميركبير، ۱۳۶۳
- ✓ حر عاملى، محمد بن حسن، *وسائل الشيعه الى تحصيل مسائل الشريعه*، تحقيق: عبدالرحيم ربانى شيرازى، بيروت، دارالاحياء التراث العربى، بى تا
- ✓ حسينى دشتى، مصطفى، *معارف و معاريف*، تهران، دائره المعارف جامع اسلامى، مؤسسه فرهنگى آرايه، ۱۳۷۹
- ✓ حسينى سيستانى، على، *منهاج الصالحين*، بيروت، دارالمورخ العربى، ۱۳۷۷ هـ
- ✓ حلى، جعفر بن حسن، *الشرايع الاسلام*، تهران، مكتبه العلميه الاسلاميه، ۱۳۷۷
- ✓ حلى، ابومنصور حسن بن يوسف بن مطهر اسدى، *تنكره الفقها*، تهران، المكتبه المرتضويه لاحياء الآثار الجعفريه، چاپ سنگى، بى تا
- ✓ همو، *مجمع الفائده البرهان فى شرح ارشاد الانهان*، شارح: احمد بن محمد مقدس اردبيلى، قم، جماعه المدرسين، مؤسسه النشر الاسلامى، ۱۳۶۲
- ✓ نهنى تهرانى، سيد محمد جواد، *المباحث الفقهييه فى شرح الروضه البهيه*، تهران، بى تا، چاپ دوم، ۱۳۷۰
- ✓ رزاقى، سهراب، *«ظرفيت سازى و دوران گذار سازمان‌هاى غيردولتى»*، تهران، روزنامه وقايع اتفاقيه، خرداد ۱۳۸۲

- ✓ رضایی قلعه تکی، زهرا، «بررسی عملکرد سازمانهای غیردولتی زنان در ایران»، فصلنامه ریحانه، تهران، مرکز امور مشارکت زنان، ۱۳۸۳
- ✓ شهابی، علی اکبر، *تاریخچه وقف در اسلام*، قم، چاپ مهر، بی تا
- ✓ صدوق، ابوجعفر محمدبن علی بن حسین، *الخصال*، تحقیق: سید حسن موسوی خراسانی، بیروت، دارصعب و دارالتعارف، بی تا
- ✓ همو، *من لایحضره الفقیه*، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۴۰۳هـ
- ✓ طباطبایی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه: سید محمد باقر موسوی همدانی تهران، کانون انتشارات محمدی، چاپ سوم، ۱۳۶۳
- ✓ طباطبایی، علی بن محمد علی، *ریاض المسائل فی بیان احکام الشرع بالدلائل*، قم، دار الهادی، چاپ دوم، ۱۳۷۴
- ✓ طوسی، ابوجعفر محمد بن الحسن، *تهذیب الاحکام*، بیروت، دار الاضواء، ۱۴۰۶هـ
- ✓ علاء الدین، متقی بن حسام الدین الشهدی، *کفر العمال*، چاپ سنگی، بی تا
- ✓ کمالی، فاطمه، «صعود ناگهانی»، تهران، روزنامه شرق، ۱۳۸۳
- ✓ مازندرانی، ابوجعفر رشید الدین محمدبن علی بن شهرآشوب، *مناقب آل ابی طالب*، قم، کتابفروشی مصطفوی، چاپ اول، بی تا
- ✓ مجلسی، محمد باقر، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء، چاپ سوم، ۱۴۰۳هـ
- ✓ محقق کرکی، علی بن حسین، *جامع المقاصد فی شرح القواعد*، بی جا، بی تا، بی تا
- ✓ مطیع، ناهید، «موقعیت سازمانهای غیردولتی زنان در ایران»، تهران، روزنامه جمهوری، اردیبهشت ۱۳۶۰
- ✓ معماریان، امید، «کنشگران داوطلب»، مرکز مطالعات و آموزش سازمانهای جامعه مدنی ایران، ۱۳۸۲
- ✓ موسوی خمینی، سید روح الله، *تحریر الوسیله*، قم، دار الکتب العلمیه، چاپ دوم، ۱۳۹۰هـ
- ✓ همو، *تحریر الوسیله*، قم، مکتب الاعتماد کاظمی، چاپ پنجم، ۱۳۶۵
- ✓ همو، *وسیله النجاه*، قم، مکتب الاعتماد کاظمی، چاپ چهارم، ۱۳۶۲

- ✓ نجفی، محمد حسن، *جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام*، تحقیق: علی آخوندی، بیروت، دار الاحیاء التراث العربی، چاپ هفتم، ۱۹۸۱ م
- ✓ نوری طبرسی، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، بیروت، مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، چاپ سوم، ۱۴۱۱ هـ
- ✓ واقد، محمد بن عمر بن واقد، *المغازی للواقدی*، تحقیق: مارسدن جونز، نشر دانش اسلامی، ۱۴۰۵ هـ
- ✓ — «حضور زنان از طریق سازمانهای غیردولتی»، قم، فصلنامه حوراء، دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، ۱۳۸۳
- ✓ — «میراث جاویدان»، فصلنامه فرهنگی تحقیقی اجتماعی تاریخی، تهران، سازمان اوقاف و امور خیریه
- ✓ — *وقف و ماهیت آن در اسلام*، تهران، انتشارات اداره کل حج و اوقاف، ۱۳۷۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی